

ARAP DÜNYASINDA STK'LAR: TARİHİ BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Nasıl Ortaya Çıktılar?

STK (NGO) isminin popüler kullanımın tarihi 1970'ler olarak belirtilmektedir. Bu cümleden mevzumuz olan Arap dünyasında da Sivil Toplum Kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu STK'ların muhtevası genelde dini bağlarla güçlendirilmiş bir sosyal ilişki ve hayır anlayışı içinde söz konusu olmuştur. Güç ve kaynak yetersizliği ve idarelerin sosyal çevreye tatmin edici desteği vermeyişi toplumun sivil toplum kuruluşlarına veya yardım kurumlarına yönelmesinin sebebi olarak sayılabilir. Hülasa yetersiz kaynaklar, hükümetlerin mali destek eksikliği, idari yetersizlikler, denetim eksikliği toplumları bu kuruluşlara yönlendirmektedir.

Sivil toplumun tarihi Avrupa'da olduğu gibi Arap dünyasında da 19. asrın sonu ve 20. asrın başlarındadır. Tunus, Mısır, Cezayir, Libya, Suriye'ye Lübnan 19. asrın sonlarında STK'ların ilk olduğu ülkeler oldular. Bazı Arap ülkelerinde yirminci yüzyılın başlarından itibaren sivil toplum kurma hakkı yasalarla da halka verilmeye başlandı. 19 yüzyılın sonlarında 1888'de Tunus'ta görüldüğü üzere bu konuda bazı yasal uygulamalar da görülmüştür. Mısır, Tunus ve Fas bu konuda çalışmaya başlayan en eski Arap devletleri olarak kabul edilmektedir. Bu cümleden mesela Mısır'da 1923 ve Lübnan anayasasında 1926'da bu hak verilmiştir. Arap dünyasında STKların oluşumu olağanın aksine ne değişik iç eğilimlerin çatışması ne de hükümete karşı oluşan muhalif bir tavır nedeniyle değildir. Bilakis bu yapılar sömürüye uğrayan toplumlar ile sömüren güç arasındaki ayrışma ve çatışmadan ortaya çıkmıştır. Bu ilk kurumların birer okulları da vardır ve burada hem modern anlamda bir eğitim yanında, Arapça ve din öğretilen bir anlayış ile çalışma programları görülmektedir. Reform düşüncesi bu dönem hareketlerinde temel kavram gibidir. Bölgede uzun bir tarihi geçmişi olan vakıf kurumu ile ilk STK'ların mantığı arasındaki yakınlık da ifade edilmektedir. Sömürü ve sonrası dönemdeki siyasal gelişmeler sivil toplumun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Daha sonraki dönemlerde milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm ve selefilik gibi yaklaşımların STKlarda temel yaklaşım tarzları olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İkinci nesil derneklerin esin kaynağı ise daha çok "milliyetçilik" tabanında idi. İşgale karşı hareket mantığı taşıyan bu derneklerden bir kısmı daha sonra siyasi partilere de dönüşmüşlerdir.

Hangi konularda çalışırlar?

STK'lar; faaliyetleri ve kapsamaları açısından faaliyet merkezli, toplum merkezli ve refah merkezli STK'lar olarak üç başlığa indirgenebilmektedir. Bunlardan, faaliyet merkezli kuruluşlar; sportif, kültürel ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlardır. Toplum merkezli kuruluşlar; siyasi partiler, sendikalar, çevre örgütleri, yerel toplum örgütleri gibi kuruluşlardır. Son olarak refah merkezli kuruluşlar da yardımlaşma, dayanışma, sosyal hizmet, sağlık, eğitim hizmetler açısından faaliyet göstermektedirler.¹ Sivil Toplum kuruluşları Arap dünyasında genel olarak beş alanda sınıflandırılabilir. 1-Sosyal aktiviteler düzenleyen boş zamanlara yönelik faaliyet yürüten kurumlar: gençlik ve spor kulüpleri gibi yapılar bu cümledendir. 2- Sosyal yardım amaçlı olanlar, 3- Bilimsel Faaliyet amaçlı olanlar: kültürel ve araştırma faaliyetlerine odaklanan kuruluşlar, 4- Toplumsal eğilim ve kurum odaklı kuruluşlar: iş adamları dernekleri, birlikler, gençlik dernekleri gibi daha mesleki ve eğilim odaklı kurulan dernekler, 5- Kamu yararı gözetilen dernekler: insan hakları, kadın hakları, demokrasi, yurttaşlık ve seçmen eğitimi, şeffaflık ve çevre gibi konular da faaliyet gösteren STKlar olarak tasnif edilebilir.²

Neden Başarısızlar?

Tüm bu tarihi geçmişlerine rağmen Sivil Toplum kuruluşları Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da demokrasiye geçiş gibi pek çok konuda önemli roller oynamışken Arap dünyasında kendinden bekleneni henüz verebilmiş değildir. 11 Eylül olaylarından sonra bölgedeki STKlara yardımın giderek arttırıldığı da görülmektedir. Örneğin ABD 2009 mali yılında bu kurumlara yapılan yardım 1991-2001 yılları arasında sağlanan fonların toplamdan daha fazladır. Bu yolla bölgedeki dönüşüm desteklenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bölgedeki STK'lara dair değişik değerlendirmeler yapılmakta, gelişmenin yavaşlığı ve değişime katkısının az olmasının nedenleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan en önemlisi **ilk olarak** bölgedeki STKların hükümetler tarafında kurulmuş ve destekleniyor olmalarıdır. Bunlara GONGOs - (government organized non-governmental organizations) adı verilmektedir. Bunlar STKlardan beklenenden çok kontrol ve idareyi sürdürme içerikli kuruluşlar olmak özelliği göstermektedirler. Bu kuruluşlar konusunda **ikinci konu** ise çevrelerini saran hukuki sınırlardır. Bu konu yapısal genetik kadar bunların çalışma pratiğini etkilemektedir. Mesela kanuna göre Ürdün'de STK mensubu olmak için iç güvenlik onayı alınması şarttır. Yine kanuna göre gerek görüldüğünde Sosyal Gelişmeler bakanlığı bir STK'nın idaresini askıya alarak onun yerine geçici olarak kendi uygun gördüğü bir heyeti atayabilmektedir. Henüz

¹ <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/NihatAkbiyikMusaOztUrk.pdf> (28.11.2012)

² <http://www.intrac.org/data/files/resources/421/Praxis-Paper-20-Overview-of-Civil-Society-in-the-Arab-World.pdf> (28.11.2012)

yasalar ve mevzuat konusunda Arap dünyasında alınması gereken uzun bir yol olduğu açıktır. Ancak Arap Baharını takip eden zamanda Mısır ve Cezayir gibi ülkelerde STK yasalarında ciddi düzenlemeler yapıldığı da görülmektedir. Yapısal ve yasal sınırlarla otantik manasına yabancılaşan bu kurumlardan kollektif gücün ve kamunun etkinliğinin idareye yansıma aracı olması beklenirken, bu yapılar devlet hegemonyasının bir aracı haline gelebilmektedirler. **Üçüncü olarak** STKların pek azı eyleme dönük iş yapabilmekte ve şiddet içermeyen demokratik faaliyetlere katkı sağlayacak bir içerik göstermektedirler. Bunun yanında bu sorunlu yapıları nedeniyle STKların pek çoğu dış yardıma kapalı ve devletin genel tutumu dolayısıyla şüphe ile bakılan kurumlardır. Amerikan yardımları konusunda özel bir dikkati olan bu STKlardan bazılarının Obama idareye geldikten sonra yardım kabulünde yumuşadıkları görülmüştür.³ Ancak kendi ifade etme ve toplanabilme konusundaki sıkıntılar devam ederken STKların kendi kurallarını koyabilen, üyelerinin karar alma süreçlerini daha çok katılabildiği, seçimlerin uygun, açık ve ideal şartlarda yapıldığı, şeffaf ve denetlenebilir yapılar olması gerekmektedir. Bu yolla daha demokratik bir görünüme ve işleve sahip olabileceklerdir.

Arap dünyasında modern zamanlarda kurulan katı ve müstebit siyasi yapı sivil toplumun gelişimini olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen sivil toplum kendine göre değişen oranlarda gelişme göstermiştir. Mesela bir kayda göre Mısır'da Ahram gazetesinden alınan bir bilgiye bakılırsa 2003 yılı kayıtlarına göre 16.000 kayıtlı sivil toplum örgütü⁴ varken Suudi Arabistan'da ise bu sayı yok mesabesindedir. Arapça'da "Müessesat el-Muctema' el-Medeni" veya "Munazzamat Gayrı Hukumiyye" adını alan bu STKlar son dönem gelişmeleri ile siyasi ve hukuki bakımdan gelişme noktasında yeni zeminlere kavuşmaktadırlar. Bu çalışma içerisinde Mısır, Cezayir, Sudan ve Lübnan STKları ele alınarak bu örnekler üzerinden konu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

MISIR

Mısır'da STKların geçmişi oldukça eskidir. Tatavuiyye denilen gönüllülük anlayışı bu kurumların gelişmesinde etkili olmuştur. 19. asırda Mısır'da Müslüman veya Hıristiyan menşeli olsun tüm STKlar din odaklı kavramlarla hareket etmekte idiler. II. Dünya savaşının bitimi ve Nasır dönemlerinde STK'lar da kendi gelişim ve değişimlerini yaşamışlardır. Mısır'da STK'ların Kahire ve İskenderiye'ye vaki iç göçlerle alakalı bir gelişme olduğu da ifade edilmektedir. Bu bakımdan taşralılık Mısır derneklerinde birlikteliği belirleyen önemli bir

³ <http://www.brookings.edu/research/articles/2010/10/middle-east-hamid> (26.11.2012)

⁴ <http://weekly.ahram.org.eg/2003/642/eg12.htm>

husus olarak görülmektedir. 1970'lerde ve 80'lerde bu kurumlar muhtelif yerlerden toplanan insanların bulunduğu bir sosyal denge kurumu olma özelliği göstermekteydiler. 1990'lara geldiğinde Mısır ekonomisi tam bir çöküş yaşayınca Mübarek idaresi ülkeye para çekme yöntemlerinden birisi olarak sosyal yardım için değişik fonlarını kullanmak olarak görmüşlerdir. Böylece sosyal fonlar vasıtasıyla 1milyar dolar para Mısır'a çekilebilmişti. Mısır'da STK'ların idaresinde muhtelif kanuni düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. 1964 tarihli 32 sayılı kanun ve 1999 tarihli kanun sonrasında Mısır'da 2002 senesinde hazırlanan 84 sayılı Dernekler kanunu (2002 ام 84 رقم الحكومة غير والمنظمات الجمعيات قانون) büyük tartışmalara yol açtı. Sivil toplumda büyük tepki gören bu kanun aleyhinde pek çok sempozyum ve panel düzenlendi. Bu kanun sivil toplum kuruluşlarının hükümete bağlamaktaydı. Kuruluşu ve sonrasında atılacak tüm adımlar resmi izne bağlanmış olduğundan sivil toplum bu kanuna büyük tepki göstermiştir. 2004 senesindeki Arap dünyasındaki sivil toplum ve demokratik dönüşüm raporu mısırdaki sivil toplumun hala olağanüstü hal yasası ve diğer istisnai yasalara bağlı olduğunu göstermektedir. 1964'te çıkan 32 sayılı kanun 2002 senesindeki 84 sayılı kanunla tadil edilmiş olsa da sivil toplum üzerindeki sıkı denetim konusunda değişiklik olmamış bilakis bazı maddeler daha da sertleşmiştir. Bu kanun sivil toplumun herhangi bir siyasi faaliyete girmesini de yasaklamaktadır. Buna bağlı olarak bu kuruluşlar üzerinden sıkı bir mali denetim de bulunmaktadır.

Tarihi Süreçte Mısır STKları

Mısır'ta sivil toplum 1800'lere kadar gerilere gider. İşlevleri genelde devletin görevlerini tamamlayıcı olmuştur.⁵ Ancak son yüzyılın ikinci yarısında demokrasi ve sivil toplumdan ciddi bir geri dönüş yaşanmıştır. Cemal Abdünnasır'ın getirdiği baskıcı yönetim sosyalist bir toplum ve siyaset modeli benimseyerek sivil toplumu bir taraftan bastırmış bir taraftan da devlete bağlayarak etkisini sınırlandırmıştır. Mısır'daki sivil toplum klasik otoriter rejimlerdeki sivil toplum özelliğini gösterir. Bastırılan sivil toplum ya gereğinden fazla siyasileşmiş ve birinci amacından belli ölçüde uzaklaşmakta veya nerdeyse tamamen apolitik bir tutum benimseyerek marjinalleşmektedir.

Mısır'da Sedat rejimin 1970'lerde uyguladığı kısmi açılım politikaları ile sivil toplum canlanmaya başlamış ama ciddi bir denetim devam ettiği için faaliyetleri sınırlandırılmış ve yönlendirilmiştir. 1990'larda Mubarek yönetimine IMF'nin önerdiği kalkınma programında sivil toplumun aktif hale getirilmesi öngörülmüyordu. Artan sivil toplum etkinliğinden tedirgin

⁵ Nadine Sika. "Civil Society and Democratization in Egypt: The Road Not Yet Traveled." *Democracy & Society (The Arab Spring: Looking Forward)* Vol. 9 Iss. 2, Summer 2012, s.29.

olan Mubarek Yönetimi 2000'lerin başında sıkı bir yasal denetim getirmiştir. Eskiden beri devlet alanından özerk olması gereken sivil toplum kuruluşlarını Mısır devleti yasal çerçeveye oturtarak denetimde tutmuştur. 2011 yılında ortaya çıkan Mısır devrimden sonra bu denetim henüz sona ermemiştir.

1980'ler ve 1990'lardan beri meslek birliklerinde Müslüman Kardeşler Cemaati'nin büyük bir ağırlığı vardı. Bu durumu tehdit olarak gören rejim 2000'li yıllarda meslek örgütleri, odalar ve sendikalarını kamuya bağlayarak hükmetme yoluna gitmiştir. Mısır'da devlet sivil toplum kuruluşlarına şüphe ile baktığı için özerklik vermek yerine devletin uzantısı bir yapı haline getirmiştir. Mubarek rejimi, mesleki uygulamalar, kalkınma ve sosyal yardım gibi konularla uğraşan örgütlere çok karışmazken özellikle insan hakları ve demokratikleşme isteyen örgütlere bir tehdit olarak bakmıştır. Özellikle demokratikleşmeyi savunan örgütleri dışardan finanse edilen ve Mısır'ın aleyhinde çalışan yabancı piyon kuruluşlar olarak göstermiştir. 2000li yıllarda hak hareketlerine sistematik baskılar ve sindirme hareketleri görülmüştür.⁶

2011 başında görülen geniş halk ayaklanması Kifaye, Değişim İçin Gençlik ve 6 Nisan Hareketleri gibi sivil toplum örgütlerinin ciddi payı olmuştur. Bu ayaklanmalar sonucunda 30 yıllık Mubarek Yönetimi devrilmiş ve demokrasiye geçiş sürecini Yüksek Askeri Konsey yönetmiştir. Ancak bu süreçte Konsey devrime ve devrimcilere şüpheli baktığı için bu süreçte özgürlüklerin genişlemesini istememiştir. Mübarek'in düşmesinden yalnız iki hafta sonra güvenlik güçleri insan hakları örgütlerine baskın düzenlemiş ve devlete tehdit oluşturdukları gerekçesiyle çalışanlarını tutuklamıştır. Yargılamaları halen devam etmektedir. Devrimle birlikte demokrasi yönünde bazı yasal düzenleme yapılırsa da sivil toplum kanunu henüz değişmemiştir. Özellikle dışardan maddi yardım aldıkları yönündeki söylentiler bu kuruluşların kamuoyundaki meşruiyeti zedelemekte ve dış güçlerin piyonu gibi algı oluşturmaktadır. Statüko güçleri (asker ve sivil bürokrasi) değişim istemediği için değişim aracı olarak gördükleri sivil toplum kuruluşlarına olumsuz bakmakta, Mısır toplumunda büyük ağırlığı olan İslamcılar (İhvan ve Selefiler) da bu kuruluşları Batı'nın desteklediği yabancı ve zararlı yapılar olarak gördükleri için ciddi yasal, toplumsal ve imaj sorunları yaşamaktadırlar.

Sivil toplum kanuna dayanarak devrimden yaklaşık bir yıl sonra (Aralık 2011) güvenlik güçleri beş sivil toplum kuruluşunu basmıştır. Bu eylemin devrim gençliğini yıldırma ve sindirerek statükonun gücünü korumayı amaçladığı açıktı. O zaman devleti yöneten Yüksek Askeri

⁶ Nadine Sika. "Civil Society and Democratization in Egypt: The Road Not Yet Traveled." *Democracy & Society (The Arab Spring: Looking Forward)* Vol. 9 Iss. 2, Summer 2012, s.30.

Konsej ve onun atadığı hükümete göre bu örgütler toplum güvenliğini tehdit etmekteydiler. Mısır gibi sömürge ve dış müdahale yaşamış bir ülkede yabancı finansmanı hainlik gibi görüldüğü için yerli veya yabancı olsun sivil toplum kuruluşlarının imajı oldukça sarsılmıştır.

Kısaca, Mısır'da sivil toplumun önündeki engellerin kaldırılmaması demokratikleşmeyi de engellemektedir. Devrim sonrasında belirli düzeyde bir özgürleşme olduysa devlet aygıtı bu kuruluşları kendisine tabi tutarak toplumu kontrol etme anlayışını sürdürmektedir. Yabancı kuruluşlardan maddi destek kabul etme Sosyal Dayanışma Bakanlığı'nın iznine bağlıdır. Ayrıca, kabul edilen proje ve faaliyetlerde bürokrasi ve izin süreci fazla ve yorucudur. Ancak, her şeye rağmen Arap Baharı'nın getirdiği özgürlük ve aktivizme paralel olarak Mısır Hükümeti ile Türkiye arasında iyi niyet ve ilişkilerin olması, işbirliği ve ortak faaliyetlere yeterli hareket alanı açmaktadır. Mısır entelektüel ve siyasi olarak bölgenin çok önemli bir ülkesi olduğundan buradaki gelişmeler diğer ülke uygulamalarına örnek olmaktadır. Şu anda dinamik bir siyasi süreç yaşandığı için yeni anayasa ve yasalar sivil toplumu şekillendirecektir ve eskisinden daha açık olması beklenmektedir.

CEZAYİR

1962'de bağımsızlığı elde etmesinden sonra 1990larda yaşanan iç çatışmalar Cezayir'deki durumu karmaşıklştırmıştır. Cezayir kanlı iç savaşlar, askeri diktatörlükler ve sömürüden yakın zamanda kurtulmuş ancak hala tam bir istikrara kavuşmamış bir ülkedir. 2004 yılındaki seçimlerin şimdiye kadar yapılmış gerçek ve demokratik ilk seçim olduğu düşünülürse bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Cezayir anayasası topluma sivil toplum kuruluşları kurma hakkını vermektedir. Ancak olağanüstü hal kanunu şu anda sivil toplum kuruluşları üzerinden büyük bir baskı oluşturmaktadır. Tüm bu duruma rağmen Cezayir'de önemli bir STK yapılanması olmuştur ki bunların öncelikli odağı insan hakları ve kalkınmadır. Siyasete girişleri engellendiği için bu kuruluşlar insan hakları, kadın, gençlik ve iş çevreleri ile alakalı halinde çalışmaktadırlar. 1990 yılında çıkan (90-32) sayılı kanun (الجمعيات تشكيلي قانون) - الانقلاب حدث من قاصر وقت قبل تـ بـ نـ يـ جـ رـ جـ دـ مـ شـ دـ قـ يـ وـ دـ عـ لـ يـ حـ تـ وـ يـ الـ ذـ يـ ، 90 الـ صـ اـ دـ رـ الـ قـ اـ دـ وـ نـ 1990 عام) sivil toplumun tüm siyasi faaliyetini yasaklamaktadır. Ancak son dönemde yapılan kanun değişikliğinin sivil toplumun daha rahat hareket etmesine ve dış dünya ile ilişki kurmaya imkân verdiği görülmektedir. Bu manada Cezayir Sivil toplum bakımından son derece canlı bir yapı göstermektedir. Siyasi bazı ülke gerçekleri göz ardı edilmeden çok aktif ve dış dünyaya ve özellikle ülkemize tarihi, kültürel ve güncel sebeplerle açık bir ortam bulunduğu da ifade edilmelidir.

SUDAN

Sudan'ın STK'lara bakışını belirleyen ana mesele iç ve dış güvenlik konularıdır. 50'lerde bağımsızlık sonrası devlet hizmet alanları genişletmek hususunda daha önceki bakışını geliştirerek sosyal ve siyasi konularda kendisine yardımcı olacak kurumlara ihtiyaç duymuştur. Buna rağmen Sivil toplum bu ülkede çoğunlukla idarecilerinin bazı ön yargılı yaklaşımlarının gölgesinde kalmıştır. Sosyal ve siyasi önemlerinin anlaşılabilmesi ve rolleri konusundaki şüpheler bu bakışı bulandırmışsa da son zamanlarda gelişmeler, bölgesel ve küresel çağrılar sonucunda bu alana ilgi artmıştır. Bu kurumların tarihi Sudan'da Ahmet Hayır'ın faaliyetleriyle başlamış olup 1936'lara kadar gitmektedir. 1950'lerde bağımsızlık hareketlerinde rol alan bu sivil toplum kuruluşları siyasi partiler, işçi, çiftçi, öğrenci, gençlik, kadın, mesleki, akademik birlikler ortaya çıkmış siyasi, sosyal ve kültürel içerikli pek çok STK kurulmuştur. Bunun yanında dini ve tasavvufi sivil toplum hareketleri de Sudan'da büyük bir öneme sahiptirler.

21 Ekim 1964 tarihi sivil toplumun Sudan hayatında daha önemli bir rol almaya başladığı tarihtir. Yaşanan devrim sonrasında oluşan siyasi yapılar daha etkili bir sivil toplumu da temsil etmiştir. Son dönemlerde ise siyasi ve kazanç amaçlı sivil toplum kuruluşları yanında hayır amaçlı yapılanmalar artmaktadır. Buna rağmen siyasi amaçlara yönelme, etnik ve kabileci yaklaşımlar taşımak ve kar güdüsü ile hareket etmek gibi yaklaşımlar olumsuzluklar olarak değerlendirilmektedir. Sudan'daki stkları çeşitleri bakımından genel olarak belli grupları temsil edenler, belli meslek gruplarını temsil edenler, sosyal gönüllülük esasına dayananlar (kadın, gençlik, spor, kalkınma, eğitim, fakirlikle mücadele, barış gibi konularda), dini odaklı olanlar, sivil idareler, çevreci örgütler, afet önleme, insani yardım, zararlı alışkanlıklar, engelliler, yaşlıları ve çocukları korumayı amaçlayan hayır kurumları, insan hakları, mesleki dayanışma, kültürel ilişkiler, tüketiciyi koruma, uyuşmazlıkları çözme olarak tasnif edilmektedir. Sudan'da STK'lar (قانون العمل العام) genel iş kanunu çerçevesinde yürütülmektedir ki bu kanun STKlar yoluyla şahsi kar elde etmeyi kesin ve katı kurullarla yasaklamaktadır. Bütün gelirler kuruluşta hedeflenen amaçlar doğrultusunda harcanmak zorundadır. Müstakil bir tüzel kişiliği temsil eden dernekler devlet güvenliği ve umurun yararını ihlal etmediği sürece siyasi, iktisadi, kültürel ve eğitim alanlarında çalışmalar yapabilirler. Bu kuruluşlar bir kişi, devlet veya kişiler tarafından kurularak kanunlardaki hükümlere uymak kaydıyla bahsedilen sahalarda çalışmalar yapabilirler. Bu alanlardan en önemlilerinden birisi kadın konusudur. Kadınların sosyal hayat daha çok katılımı, siyasette temsilieri ve parlamentoda daha fazla yer almaları konuları STK'ların sosyal işlev alanlarından biridir. Gençlik ve çocuklar konuları da bu bağlamda önem verilen diğer hususlardandır. Sağlık, kültür ve eğitim temelli pek çok husus bu iki toplum grubuna yönelik olarak

çalışmaktadır. Sudan uzun dönemler boyunca iç anlaşmazlıklar yaşayan bir devlet olduğunda toplumsal diyalogun geliştirilip uzlaşma alanlarının açılması buradaki sivil toplumun diğer bir faaliyet alanını oluşturmuştur. Bu manada iç savaşın izlerinin silinmesi, toplumsal barışın sağlanması yolunda dış yardımı da kabul ederek bazı çalışmalar yapılmaktadır.

Sudan'da sivil toplumun açık bir mali stratejiye sahip olmaması ve sorunlara yol açabilen dış yardımlar alınması bu sahadaki önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bir üstü kurumu olarak 1979'da kurulmuş olan Sudan Gönüllü Dernekler Meclisi ((Scova) (إسكوبا) المجلس السوداني للجمعيات التطوعية) de zikredilmelidir. Bu meclisin amacı dernekler arası koordinasyonu sağlamak, eğitim yoluyla burada görev alanları daha etkin kılmak, hükümet ile iletişim kanalları kurmak, iletişim vasıtaları ile sivil toplumun faaliyetleri yaygınlaştırmak olarak sayılabilir. Sudan stklarının Paisifikler, Karayipler, Afrika ve Avrupa Birliği çapında uluslar arası antlaşmaları da bulunmaktadır. Cotonou antlaşması bu bağlamda bir işbirliği adına imzalanmıştır. Bunun temel amacı kalkınma odaklı yardımların sağlanmasıdır.

LÜBNAN

Tarihsel olarak Lübnan'da sivil toplumun gelişmesi uzun tarihi geçmişe dayanır. Osmanlı döneminden başlayarak Fransız mandası ve 1958'deki bağımsızlığa kadar olan süreçte sivil toplum örgütleri genelde dini özellik taşıyordu.⁷ Lübnan'da 1909 Osmanlı Sivil Toplum Kanunu yürürlükte kaldıktan sonra 2006 yılında yenilenmiştir. 1958 ile 1975 arasında mezhep ve din temelli olmayan birçok örgütün faaliyetleri görülmektedir. 1975-90 arasındaki iç savaş döneminde ise devlet sistemi felce uğradığı için sivil toplum daha aktif olmuştur ama daha çok mezhepsel özellik taşımıştır. İç savaştan sonra devletin rolü geri dönerken küreselleşme de sivil toplumu dünya ile daha bağlantılı hale getirmiş ve katılım, kalkınma, iyi yönetim, şeffaflık ve hesap verme gibi faktörleri önplana çıkarmıştır. Bugün Lübnan'ın iki özelliği sivil toplumun öne çıkmasını ve belirli biçim kazanması etkiler: Mezhepcilik ve devletin zayıf olması. Siyasi partilerin de çok etkili olamamaları da sivil alanı daha aktif kılmaktadır.

Eski Osmanlı Sivil Toplum Kanunu oldukça liberal olmakla beraber kurulan her örgüt veya cemiyetin kuruluşundan hemen sonra yasal statü kazanabilmesi hükümetin bilgilendirilmesini istiyordu. Bazen Hükümet bildirimleri kasıtlı olarak aylarca ve bazen yıllarca geciktirebiliyordu. 2006'da devlete 1 ay içinde cevap verme şartı getirildi. Lübnan

⁷ <http://www.medeia.be/2011/12/the-development-of-the-civil-society-in-lebanon-from-the-ottoman-empire-to-the-xxist-century-a-driver-of-political-changes/>

toplumunda sivil toplum olarak iki kavram kullanılır *müctema' el-ehli* ve *müctema2 elmedeni*. Birincisi daha çok yerel derneklere ikicisi ise toplumsal hareketlere işaret eder. Birinci oluşum devletin zayıf olması dolayısıyla insanları daha çok geleneksel mezhepsel ve inanç gruplarına doğru yönlendirmiştir. İkincisi ise devletin sosyal ve ekonomik başarı gösterememesinden dolayı ortaya çıkmıştır ama ülkedeki mezhepsel yapı da gerçek bir sivil toplum hareketinin başarı şansını azaltmaktadır.⁸ İç savaş döneminde ise üçüncü bir yapı ortaya çıkmıştır: *Müctema el-Taifi* (Mezhepsel toplum). Bugün Lübnan'da en etkili sektördür. Bugün mezhepsel bölünmeyi dikkate almayan proje ve faaliyetler Lübnan'da etkili olamazlar. Cemiyetlerin kamuya yararlı örgüt statüsü kazanması ancak parlamento kararıyla verilmektedir ve bu durum çok yaygın değildir.

Lübnan'da sivil toplum genel olarak siyasi konulardan ziyade sosyal ve ekonomik gelişmeye odaklanmıştır. Ancak bunlar İsrail işgali ve Suriye müdahaleleri nedeniyle oluşan havada sık sık kendilerini politik tartışmaların içinde de bulmuşlardır. İç savaşın oluşturduğu güvensiz ortam, işgal edilen yerlerde güvenlik hareket edilememesi, ideolojik, coğrafi, dini hatlarla kesilen bir ortamda dayanışma ruhunun gelişmemiş olması gibi sebepler Lübnan'da bu kurumların karşılaştığı sorunlar olmuştur. Lübnan Arap dünyasında STK kanunu en eski olan ülkedir. Lübnan'da STK yasası olarak 3 Ağustos 1909 tarihi Osmanlı Dernekler kanunu yüzyılı aşkın bir süredir yürürlükte bulunmaktadır. 1911, 1977, 1939, 1972 kanunlarda STKlara dair bazı maddeler ve düzenlemeler de bulunmaktadır. Bunu 2006'da düzenleyen bir genelge İç İşleri bakanlığı tarafından düzenlenmiştir. 1991 yılında STKar ortak forumu (**The Lebanese Non-Governmental Organization Forum (LNF)**) kurulmuştur. Lübnan'da tskların bir özelliği olarak önde gelen ailelerin bu işe toplumsal yardım amaçlı olarak öncülük ediyor olmalarıdır. STKların gelişimi ülkede aktif bir durumdadır. Ülkedeki tüm olumsuz durumlara rağmen sivil toplumun buna ters olarak gelişmektedir. Örneğin 1999 verilerine göre ülkede 1100 yeni STK kurulmuştur. Lebanese NGO Forum, Collective of Lebanese Voluntary NGOs, The Arab NGO Network for Development Lübnan'daki sivil toplumla alakalı yerel ve bölgesel kuruluşlar olarak zikredilmelidir. Arap NGO Network (ANND) 12 arap ülkesinin katılımıyla 1996'da kurulmuş olan bir birliktir. Burada 12 Arap ülkesinden 23 STK üye bulunmaktadır. Merkezi Beyrut'tadır. Kalkınma, demokrasi, globalizm, ticaret gibi konulara odaklanan bu STKlar birliği Arap dünyasındaki ekonomik kalkınma, siyasi, iktisadi ve sosyal konularda Arap dünyasındaki STKlar arasında işbirliği kurulması, bölgedeki barış ve hukuk konularının ele alınması birliğin üç temel hedefi olarak resmi sitelerinde zikredilmiştir.⁹

⁸ <http://eprints.luiss.it/1095/2/20120528-haddad-summary-eng.pdf>

⁹ <http://www.annd.org/arabic/aboutus.php>

Arap Dünyasıyla ilişkiler noktasında STKlar fırsatların oluşturan bir alandır demek yanlış olmayacaktır. Mısır ve Cezayir kendi özel şartları içinde biri Maşrik Arap dünyasının diğeri Mağrip Arap dünyasının en büyük devletleri olarak ciddi imkânlar taşımaktadırlar. Gerek literatürün incelenmesi gerekse de sahada müşahede edilen durum STKlara dair geniş bir yelpazede proje bağlamında belirlenen alanların hemen tümünde temas kurulabilecek yapıların bulunduğunu gösterir. Dış desteğe şüphe ile bakılan bu ülkelerde Türk ve Türkiye imajının olumlu yansımaları tarihi ve kültürün geçmişin sağladığı imkânlar muvacehesinde ciddi bir ilişki ağı kurulabileceği ortadır. Son dönem gelişmeleri sivil toplumun devletin yan kuruluşu görüntüsünün daha ciddi manada kurumların oluşmasını sağlayacak gibi görünmektedir. Mısır'da dış desteğe özellikle batı odaklı yardımlara ciddi bir teftiş ve takip olduğu burada ifade edilmelidir. Sisi dönemi sonrası ise bu tür ilişkileri kurmanın iyice zorlaştığını söylemeye ise gerek yoktur. Cezayir için de aynı devlet dikkatinden söz edilirse yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan siyasi manadaki hassasiyetlerin dikkate alarak ilişkilerin kurulması doğru olacaktır. Devrim sonrası Mısır'da son derece canlı ama bir o kadar da dağınık bir sivil toplum yapısı olduğu aşikârdır. Bu bakımdan değişik manaları temsil eden yapılarla kurulacak dengeli ilişkilerin verimli gelişmelere yol açacağı kesindir. Mısır'daki bu canlılık ve renklilik yanında Cezayir daha tek düze bir siyasi ortamda ancak aynı oranda canlı bir sivil toplum yapısı taşımaktadır.

Konuya giriş mahiyetindeki bu yazının sahadaki tematik ya da umumi işbirliği çalışmalarıyla teferruatlandırılması, işbirlikleri ise soomutlaştırılması ve literatür olarak da konunun derinlemesine çalışarak ülke profilleri üzerinden dış politikamız ve karşılıklı öncelikler bağlamında malumatın geliştirilmesiyle konu daha verimli alana taşınabilecektir.